

Kirjallisuutta – Litteratur

Pohjoinen ulottuvuus Ryssän rannalle

KOUTANIEMI, LEO (1999). *Kolmas tie pohjoiseen. Retkiä Oulusta Ryssän rannalle*. 336 s. Pohjoinen, Jyväskylä.

Leo Koutaniemi on maantieteilijä ja *Kolmannen tien* kasvatti, joka tutkimuksissaan ja kirjoituksissaan palaa usein kasvuympäristöönsä Kuusamon sydänmaille. Samalla hän ammentaa toimilleen voimaa ja rikkautta lapsuutensa mielen maailmasta. Näin on uusimmassakin teoksessa, johon Koutaniemi on kerännyt erilaisten matkajien tekstejä Oulun ja Kuolan pohjoisrannikon väliseltä vanhalta kauppateiltä, *Kolmannelta tieltä*. Ei siinä

kuitenkaan kaikki, vaan hän on liittänyt jokaiseen kirjoitukseen omat selityksensä ja analyysinsä, joihin liittyy myös kirjoittajien esittely.

Antologian varhaisimmat kuvaukset ovat Olaus Magnuksen (1490–1557) *Pohjoisten kansojen historiasta*. Tutuksi tulevat tuon ajan lohenkalastus, hiihtäminen ja ankarat pakkaset. Tämän jälkeen kirjoittajat ja heidän tekstinsä esitellään ikäjärjestyksessä niin, että viimeisin on vuodelta 1995.

Johannes Snellman (1711–1738) kuvasi väitöskirjassaan Oulun ilmanalaa ja kaupankäyntiä. Pappismies Elias Lagus (1741–1819) tutki puolestaan ansiokkaasti

Kuusamoa. Tämä kuului tavallaan hänen virkatehtäviinsä, koska Lapin papeille oli jo vuonna 1749 laadittu virallinen ohjesääntö tieteellisten, taloudellisten ja muidenkin havaintojen tekemistä varten. Mielenkiintoista on, että Lagus käytti jo tuolloin ajoitusmenetelmänä puulustotulkintaa eli dendrokronologiaa tehdessään päätelmiä menneitten aikojen tapahtumista.

Toinen pappismies, Utsjoen kirkkoherra Jakob Fellman (1795–1875), kertoo jännittävistä kokemuksistaan Lapin oloissa. Ortodoksien parissa häntä kohdeltiin pakanana, jonka kanssa ei haluttu olla juuri missään tekemisissä. Fellman teki havaintoja, jotka osoittivat, etteivät alkuperäiskansat suinkaan olleet luonnonsuojelijoita. Imandran lappalaiset kohtelivat säälimättömästi muun muassa porojaan ja koiriaan. Susia kohtaan he olivat erityisen julmia. Rautoihin kiinni jäänyt susi saatiin ripustaa takajaloistaan puuhun, nylkeä elävältä sekä kiduttaa vielä monella tavalla.

Okahvie Klytserova eli Pöhtö-Okahvie syntyi Pohjois-Vienan Pääjärven eteläpäässä 1850-luvun lopulla. Tämän kansannaisen elämänä kuuluu liittyminen muutovirtaan *Kolmatta tietä* pitkin. Hannes Pukki merkitsi Petsamossa vuonna 1929 muistiin hänen muisteluksiaan, jossa elää rikas karjalan kieli. Tuolloin Okahvie oli jo vanha ja haikaili menneitä: »Ollapa nyt kuin ennen nuorena, niin sinne lentäisin takaisin ja edes katselisin sitä maata. Olisin kuin teerenpoikanen. Silloin olin nuori kuin heinä, nyt minä olen vanha kuin tatti.»

A. W. Ervasti (1845–1900) tuo lukijalle tutuksi Ruijan rannasta Pummankin. Ruijanrannan reppuherra Samuli Paulaharju (1875–1944) kuvaa puolestaan Ruijanmerta, josta jo tuolloin oli tullut monen kalastajan ja merenkävijän hauta. Paulaharjun tavoin I. K. Inha (1865–1930) oli tiedemies ja kuvaaja, joka on noussut todelliseen arvoon vasta kuolemansa jälkeen. Häneltä on lainattu tekstiä Paanajärvestä, joka oli 1890-luvulla Kolin rinnalla toinen kareliaanien satumaista.

Koutaniemellä on antologiaa kootessaan ollut jopa runsauden pulaa. On hämmästyttävää, miten paljon *Kolmannen tien* varressa on tapahtunut ja niistä kirjoitettu. Esimerkiksi monet tekstit Suomen itsenäistymisajoilta heijastelevat herkästi silloisia oloja sekä ihmisten arkielämän että kansainvälisen politiikan tasoilla. Koutaniemi on valinnut mukaan myös Ilmari Kiannon elävää kuvausta teoksesta *Vienan virroilta, Karjalan kankahilta* (1915). Mukana on tietoa myös laukkurysistä (Eino S. Rahikainen), Muurmannin ratatyömaan ajoista (Vivi Koivisto, Gustav Schröer) sekä Oskari Tokoin agitatioamatkasta Paanajärvelle vuonna 1919.

Oiva Eronen julkaisi Suomen maantieteellisen yhdistyksen aikakauskirjassa vuonna 1908 kirjoituksen »Kuvaus Vartiolarimen kylästä Vienan Karjalassa». Hän tarkasteli tavallaan tutkijan näkökulmasta Kuusamoa. Ajan hengen mukaisesti hän kertoo, että »kaikki hyvä» voi olla peräisin vain Suomen suunnalta ja suomalaisien mielissä (eli ylemyys karjalaisiin nähden).

Oli mielenkiintoista lukea, että maantieteen professori J. E. Rosberg kirjoitti jo vuonna 1897 oululaisessa sanomalehdessä, että etsittäessä sopivia kansallispuistoja, niin ainakin Kuusamon ja Muhoksen tienoita verrattaessa »eikähän Kuusamo korkeine tunturineen ja syvine järvineen olisi sopivampi». Nämä sanat olivat tulevan Oulangan kansallispuiston peruskivi. Asiaa

edesauttoivat eläintieteilijä Einari Merikallion ja kasvitieteilijä Vilho A. Pesolan tutkimusretket alueelle vuonna 1917 (Juha Viramo 1988). Puiston vihkiäiset olivat sitten aikanaan, vuonna 1956.

Maantieteessä väitelleen Kaarlo Hännisen (1876–1939) Koutaniemi esittelee suurmieheksi, jonka tutkimukset ja seikkailuromaanit sijoittuvat *Kolmannelle tielle*. Hän käytti Kuusamon pinnanmuotoja kuvatessaan havainnollisia käsitteitä »pitkinmain» ja »poikinmain». Käsite »alamatka» tarkoitti puolestaan Oulussa käyntiä. Hänninen julkaisi muistikuviensa usein *Rajaseutu*-lehdessä, kuten kirjoituksensa »Vanhoista koillisrajan yli johtaneista teistä Kuusamon kohdalla». Sen kirjoittamisaikeihin (1935) »siinä on idän ja lännen raja, kahden valtio- ja talousjärjestelmän, länsimaisen sivistyspiirin ja itäisen 'koekentän' raja, jota ei saa ylittää. – – Toisin oli laita ennen. Kesillä kuului Ala-Oulungaltaikin tukkimiesten huutoa, kun sadat tukit luistivat Vienan vesille. Talvisin oli kuitenkin koillisrajan liikkeen vilkkain. – – Ajettiin hevosilla pitkissä viisikinkymmentä hevosta käsittävissä 'karavaaneissa', porhallettiin poroilla ahkioissa istuen tai vedättä junnattiin kuormia pitkissä raidoissa.»

Kenraali ja kirjailija K. M. Wallenius (1893–1984) oli parhaimmillaan eräkirjallisuuteen kuuluvassa teoksestaan *Miesten meri* (1952). Legenda jo eläessään oli myös toinen eräkirjailija, A.E. Järvinen (1891–1963). Kalle Päätalo tulee puolestaan esitellyksi henkilönä, joka »on piirtänyt nimensä *Kolmannen tien* historiaan tukevammin kuin kukaan tällä hetkellä elossa oleva suomalainen».

Kun toisen maailmansodan myllerryksessä Suomi luovutti Neuvostoliitolle Petsamon, Kuusamon-Sallan ja Karjalan alueet, joutui *Kolmannen tien* asukkaita evakkoon. Tapahtumasarja oli värikäs. Talvisodan sekä jatkosodan ja sitä seuranneen saksalaisjoukkojen häätämisen ohella »Kolmatta tietä kansoitti evakoiden, heidän jälkikasvunsa ja kaluston sekä karjojen sahaava liike vuoroin evakkoon, Oulun seudun rantapiitäjiin, vuoroin takaisin. Kuusamostahan lähdettiin evakkoon moiseen otteeseen.» Näitä vaiheita käsittelee Anita Koljosen artikkeli »Kuusamon siirtoväki» (1984).

Evakkoajan syvällisiä tunteja heijastelee Leo Koutaniemen isoisän Kalle Koutaniemen eli Kouta-Kallen kirje Herra Wenäjän Maan Hallitsijalle eli itselleen Stalinille (18.4.1940). Hän kirjoitti kirjeen ollessaan evakossa Pudasjärvellä Pintamossa. Kirje on tallessa, koska kopio siitä on taltioituna silloisen valtiollisen poliisin, Valpon, arkistossa. Kirje alkaa tärkeimmästä. Kalle pyytää saada käydä synnyinkotipaikallaan, koska hänellä oli sinne jäänyt verkkoja sellaiseen tilaan, että ne mätänevät, kun ilmat lämpenevät. Vasta sen jälkeen hän uskaltautuu kyselemään Stalinilta niitä ehtoja, joilla hän laskisi »tämän kansan asumaan joka on Kuusamon kohdalta luovutetulta alueelta».

Lopuksi Koutaniemi on koonnut tekstejä nykyisestä yhteistyöstä rajan yli. Positiivista on ollut tutkimustoiminnan viriäminen rajan takana sekä Paanajärven luonnonsuojelualueen nopea perustaminen. Se on neljä kertaa laajempi kuin viereinen, Suomen puolella oleva Oulangan kansallispuisto. Suurimmat muutokset ovat tapahtuneet Kantalahden ja Jäämeren välisellä kaivosalueella, missä väentiheys on suurempi kuin missään

muualla pohjoisella pallonpuoliskolla vastaavilla leveyspiireillä. Kuusamolaisten kuningasajatus rautatiestä linjalla Kantalahti–Kuusamo–Oulu syntyi jo ennen sotia, mutta mitenkähän olisi ollut, jos ratahanke olisi toteutunut. Ettei vain Neuvostoliitto olisi keskittänyt sodassa voimiaan niin, että Suomi olisi radan suunnassa murrettu kahteen osaan.

Leo Koutaniemi on kirjoittanut teoksensa syvällisten tuntojen vallassa. Mukaan liittyy ymmärrettävästi myös

tietynlaista kaihomieltä. Siksi kirja on erilainen kirja. On arvokasta, kun tekijä panee itsensä kokonaan peliin. Pidän teosta erinomaisena lukuelämyksenä. Sitä on paras nauttia monena eri palana, samalla alueen karttoja tutkien ja eri aikojen ihmisten elämänmenoa ja asenteita ymmärtäen.

KALEVI RIKKINEN

*Maantieteen laitos,
Helsingin yliopisto*